

ТЕГІН БІЛУ - ТЕКТІЛІК
KNOWLEDGE OF THE ANCESTRY OF THE NOBILITY

Қойшығара САЛҒАРАҰЛЫ*

Түйіндеме

Автор мақалада түрік халықтарының ғана емес, бүкіл әлем халықтарының ортақ бастау тарихын қазіргі жетілген қоғамдық сананың талабына сай, дамыған ғылымның жетістіктеріне сүйене отырып қайтадан зерделеу қажеттігін сөз етеді және ол туралы өз ойын білдіреді.

Кілт сөздер: көшкіншілер, тарих, генетика, эгоцентризм, Жаратушы, Ұлы Бірліктің тұпқазығы, тарихи-мәдени құндылықтар.

Summary

The author in the article expresses the idea of the need to rethink the common origins of the history not only of the Turkic peoples, but also the peoples of the world in accordance with the requirements of the development of social consciousness and building on the achievements of science.

Keywords: nomads, history, genetics, egocentrism, Creator, the foundation of the great unity, historical and cultural values.

Бастапқыда, кәсіби тарихшы болмасам да, төл тарихты танып-білуді перзенттік парыз санап, тарих оқулықтары мен шығармаларын теріп оқып, «біз кімбіз, қайдан шықтық, қайда келдік, қалай келдік» деген тәріздес көкейде туындаған көп сұраққа жауапты қиналмай-ақ бірден табамын ғой деген үмітте болғам. Бірақ олай болмады. Арнайы ғылыми зерттеу институты шығарған академиялық еңбектерден де, жекелеген тарихшы ғалымдардың зерттеулерінен де, оқулықтардан да іздегенім табылмады. Ресми тарих «көшкінші халықтар» деп атандырған халықтардың қай-қайсысының да тарихын отырықшы елдердің біреуінің жазба дерегіне іліккен кезінен бастап, сол арқылы кейінгіге мәлім болған белгілі бір кезеңінің оқиғаларын ғана баяндаса, жекелеген зерттеушілер сол тарих берген бас-аяғы жоқ белгілі бір кезеңнің үзік-үзік мәліметтерін талдау арқылы ой түйіп, өзіндік тұжырым жасаған болады. Бұлардан байырғы көшкінші халықтардың

---

* филология ғылымдарының кандидаты, Түркология ғылыми-зерттеу институтының жетекші ғылыми қызметкері, Астана-Қазақстан.
Candidate of Philology a leading scientific researcher in the scientific research center of Turkology, Astana-Kazakhstan. E-mail: K.Salgara@mail.ru

бір де біреуінің қайдан пайда болғанын, кейін қайда кеткенін танып, білу мүмкін емес екен.

Қалай дегенде де, қазір жағдай өзгерді. Бұл күндері өзара түрлі халықтарға жіктеліп, әрқайсысы өз алдына жеке мемлекеттерін орнатып, сан алуан тілде сөйлеп, таным-түсініктеріне, наным-сеніміне қарай әртүрлі дінді ұстанатын адамзат баласының бәрінің шыққан түпкі тегінің бір екеніне қазір жұрттың бәрі де ден қоя бастаған секілді. Бұған, әсіресе, генетика ғылымының соңғы жетістіктерінің бірі - ДНК (*дезоксирибонуклейн қышқылы*) тәсілі көмегімен молекулада жазылған адамзат баласының мұрагерлік ақпарат қазынасына еніп, жаратылыстың тылсым құпиясын ашуға мүмкіндік туғаннан кейін, тіпті, көз жете түскендей. Сондай-ақ осы орайдағы зерттеулердің қорытындылары «адамзат баласының түпкі ататегі» деп танылған жан иелерінің жарық дүниенің дидарын алғаш көрген жері - «Оңтүстік Шығыс Африка» дегенді де айқындап беріп отыр¹. Мұның сыртында, Ресейдің Н.И.Вавилов атындағы Жалпы генетика институтының Илья Захаров бастаған ғалымдар тобының: «Әлемдегі қазіргі барлық адамзат баласы - он еркек пен он сегіз әйелден жаратылған, бүгінгі жұмыр басты пенделердің бәрі солардың кейінгі өсіп-өнген ұрпақтары» [1], – деген ғылыми тұжырымдарын да және осы он еркек пен он сегіз әйелдің, түптеп келгенде, түрлі халықтардың ежелгі аңыз-әңгімелері мен діни жазбаларында айтылатын: Адам-ата мен Хауа-ананың (*Адам мен Еваның*) балалары екендігін де әзірге ешкім теріске шығара қойған жоқ. Сонымен бірге зерттеу барысында қай халықтың нақты кімнен тарағанын анықтау мақсатында әлгі он сегіз әйелдің әрқайсысына генетик ғалымдардың өздері жеке-жеке есім беріп, соның «жетеуінен еуропалықтар, төртеуінен түрік-моңғол халықтары тараған» деген тұжырымдарын жалпы жұртқа жария еткеніне де біраз болды. Осы ғалымдардың болжамдары бойынша: Адам-ата мен Хауа-ананың жер бетінде пайда болғанына, уақыт мерзімімен алғанда 200 мың жыл (*«80-85 мың жыл» дейтіндер де бар Қ.С.*) өткен көрінеді.

---

¹ Таяуда (21.11.2013) А.А. Клесовтың «Не выходили наши предки из Африки» деген мақаласы жарияланды. Онда мақаланың аты айтып тұрғандай, автор генетик ғалымдардың «адамзат баласының түптегі Африкадан шықты» деген тұжырымымен келіспейді. Бірақ олардың адамзат баласының тегі бір – Адам-ата мен Хауа-анадан жаралған деген тұжырымын теріске шығармайды. (Қ.С.)

Бұл ретте бүгінгі ғылым жетістігінің, яғни генетика ДНК-сы зерттеулерінің қорытындысы мен адамзат баласы ұрпағының жадында сақталып қалған мәліметтің бір-біріне дәл келіп, бірдей шығуы таңғаларлық құбылыс. Арада соншама уақыт өткеніне, оның сыртында жадыны жаңылыстырар түрлі ағымдардың *(адамды маймылдан жаралған деген Ч. Дарвин ілімін еске алыңыз. Қ.С.)* болғанына қарамастан, адамзат баласы өзінің адамдық тегінің негізін ұмытпай, оны ұрпақтан ұрпаққа аманаттау арқылы сан мыңжылдықтардан аман алып шығып, бұл күнге жеткізген ғой! Таңқаларлық жағдай!

Бұдан шығатын қорытынды: кімнің қалай дегеніне қарамастан, ең бастысы – біздің баршамыздың шыққан түп тегіміз бір, бәріміз бір ата, бір анадан тараған ұрпақ екендігіміз, бір-бірімізге бауыр, туыстығымыз. Біздің қазіргі таңда бір-бірімізді бөтенсіп: «біз бұлаймыз», «сендер олайсындар» деп көкірек керіп, өзара дауласып, жауласып жүруіміз бекершілік, адамдық бауырмалдыққа жат қылық екен. Бірақ, ең ғажабы әрі өкініштісі – бір ата-анадан тараған бауырластардың осы жат қылықтың жетегінде кетіп, бір-бірімен алакөз болып жауласуы бүгіннен емес, тым әріден, сонау есте жоқ ескі замандардың өзінде-ақ басталыпты. Халықтың төл жады оны Адам-ата мен Хауа-ананың тікелей ұрпағы Қабылдың (Каинның) Әблді (Авельді) өлтіруінен басталғанын айғақтайды.

Қалай болғанда да, сол естен өшкен ескі замандарда-ақ Дельф храмының маңдайшасына айшықталып жазылған, кейін көнегректің адамзатқа ортақ ежелгі ойшылдары жаңғыртқан, қазіргі таңда, христиан эрасынан кейінгі үшінші мыңжылдықтың басында бүгінгі заман ақылмандарының адамзат баласының эволюциялық дамуын қалыптастырудың бір тетігі ретінде ұсынып отырған: **«Өзінді таны»** қағидасының мәні, түптеп келгенде, бір-біріне сабақтаса жалғасып, өмір керуенін алға жалғастыра ұрпақтың осы жат қылықтың жетегінде кетпей, кезінде ес жиюына көмектесіп, оларды **Ұлы Бірліктің Түпқазығына** оралту мақсатынан туындаған қажеттілік екенін көбіміз енді ғана ұғына бастағандаймыз.

Жер бетінде қыбырлаған жан иесінің әрқайсысына өзінше өмір сүруіне лайық қарым-қабылет сыйлағанда Жаратушы Иеміз Адамды басқалардан ерекшелеп, айрықша **Ақыл иесі етіп жаратып**, өзара түсінісіп, бір-біріне көмектесу арқылы жетілуі үшін ерекше **Тіл бергені** белгілі. Әлгі әулие ғұламалардың кезінде екі-ақ сөзбен түйіндеп: «Өзінді таны» деп жөн көрсетіп, бағдар беруі, түптеп

келгенде, «**Жаратушының осы берген артықшылығын бағалап, алдымен, өзінің Адам екенінді таны, мәнін ұқ, сол арқылы басқаларға, яғни хайуандарға да, мақұлықтарға да ұқсамай, Адам болып өмір сүр**» дегені екен ғой! Басқаша айтқанда, бүгінгі жер басып жүрген жұмыр басты, екі аяқты пенденің қай-қайсысы үшін де өзінің адамдық болмысын танып, хайуандық әрекетке бармай, мақұлықтық тірлік жасамай, Адам болып өмір сүруі - алдымен, Жаратушы алдындағы, содан кейін әркімнің өзі қауымдасқан төл Қоғамы алдындағы ең басты міндет, әрқайсысымыз үшін өтелуі тиіс парыз болмақ. Осы міндетті дұрыс атқарып, парызды адал өтеу арқылы Адам өзінің адамдық болмысынан ауытқымай, Ұлы Бірліктің Түпқазығына кіндігінен берік байланатынға ұқсайды.

Қашанда жеке адам өмірінің мән-мағынасын айқындайтын тетік – сананы қалыптастырар таным-түсініктің сапалық деңгейі болса керек. Таным-түсінік жан-жақты жетіліп, дұрыс қалыптасса, саналылық деңгейі де солғұрлым жоғарылап, адам өмірі айтарлықтай мазмұнды мәнге ие болмақ. Әр адам - өзі өскен ортаның жемісі. Сондықтан да жеке адамның саналылық деңгейі - сол өзі өскен ортаның таным-түсінігі деңгейінің шеңберінен шығып, ерекшелене бермейді (*Басқаша болу, яғни шеңберден шығып, өзіндік өзгеше саналық сапаға ие болу - жалпыға тән емес, ол тек туа бітті айрықша жаратылған даралардың еншісінде. Қ.С.*). Ал ортаның таным-түсінігінің дұрыс қалыптасуы – сол ортаны құрайтын адамдардың өздерінен бұрын тірлік кешкендердің өмір тәжірибесін мейлінше толық, қапысыз меңгеруіне, жақсысынан үлгі-өнеге алып, оны одан әрі жетілдіруіне; жаманынан сабақ алып, оны қайта болдырмауына тікелей байланысты. Бұл ретте **бәрімізге ұлы ұстаз - Тарих**. Өйткені тарих дегеннің өзі біздің баршамыздың ата-бабаларымыздың өткен өмірі, бастан кешкен оқиғалары мен атқарған іс-әрекеттерінің шежіресі ғой. Адамсыз жерде тарих жоқ. Біздің ататегіміз кім, қайдан пайда болып, қайда, қалай тарады, барған жерінде не істеп, не қойды - соның бәрін бүгінгі бізге танытатын осы шежіре, осы тарих. **Сондықтан шежіре-тарихқа тереңдей үңіліп, оны зерттеудің де, жазып жалпы жұртқа жариялаудың да пенделік пиғылдан ада, періштелік тазалықпен, Ақиқаттан ауытқымас Адалдықпен атқарылуы басты шарт**. Өйткені шынайы жазылған тарих қана дұрыс таным-түсінікті қалыптастырып, адам санасын жетілдіреді, ал жалған тарих таным-түсінікті шатыстырып, ұрпақтың өз тірлігінде жаңылысты шалыс қадамдар жасауына

себепші болады. Біздің пайымдауымызша, бүгінгі таңда сан алуан халыққа жіктеліп, түрлі мемлекеттер құрап отырған адамзат баласының тарапынан жер-жерде жасалынып жатқан теріс әрекеттердің бәрі - сол жалған тарих қалыптастырған таным-түсініктің зардапты нәтижесі. Әр заманның өз ортасынан оза шыққан ақыл иелерінің әр кезеңде «өзіңді таны» қағидасына қайыра оралып, ұрпағынан адамдық негізінен, табиғи мәнінен ажырамауды, ауытқымауды талап етулерлері де осыны жете білгендіктерінен болса керек.

Біздің тарих, яғни Адамзат Тарихы, егер қолды жүрекке қойып, шындығын айтсақ, кезінде түрлі эгоцентризмнің *(кезінде тәуелді елдердің халықтарын құлға айналдырып қорлаған, кейін ғылыми-техникалық деңгейі бойынша адамзаттың өзге бөлегін артта қалдырып, әлемдік өркениет сахнасына шыққан, соған орай ғылымға ықпалын жүргізіп келген **еуроцентризмнің**; өздерінен басқаның бәрін екінші сортты халық санап, өздерін дәріптеген көнеқытайлықтардың, терминдік тұсауын шығыстанушы ғалым, академик Н. Конрад кескен **азиацентризмнің**; ұлыорыстық идеяның туын көтерген **русоцентризмнің**)* зардабына ұшыраған, жалғандығы мен жасандылығы басым, ақауы мол тарих, сыңаржақ солақай көзқарастардың жетегінде көп қиянатты бастан кешкен тарих. Бұл қиянат және тым ерте заманнан, өркениетке өзгелерден бұрын қол жеткізген адамзат баласының бір бөлігінің менмен астамшылығымен ерекшеленіп, өздерін басқалардан жоғары ұстап, жаратылысы бір қандас бауырластарын іштей жіктеп, **«біз және басқалар»** деп бөлектенуінен басталған. Мұны ғылым тілінде **«эгоцентризм»** деген жөн болар.

Осылар жаратылған тегі бір адамзат баласын іштей екіге жарып, бірін **«тарихи халықтар»**, екіншісін **«тарихи емес халықтар»** деп атандырып, бұлардың алдыңғысын **«мәдениетті, өркениетті жасауға қабылеттілер»**, ал соңғысын осы қабылеттілердің жасағанын **«бүлдіруші»**, қолынан қиратудан, тонаудан басқа ештеме келмейтін **«жабайылар, тағылар»** деген ұғымды қалыптастырды. Осы ұғым, осы жіктеу кейін қоғамның дамуына, сананың жетілуіне орай өзгертіліп, тарихтық термин ретінде бұрынғы тарихи халықтар **«отырықшылар»**, тарихи емес халықтар **«көшкіншілер»** деген атауларға ауыстырылғанымен, олардың атаулық мәні, таным-түсініктік ұғымы сол қалпынша қалды: отырықшылар - мәдениеттілер, өркениеттілер; көшкіншілер -

жабайылар, тағылар. Осының салдарынан күні бүгінге дейін «көшкіншілер» деген ұғымның аясына енетін байырғы халықтардың бір де біреуінің бастау тарихы тарихшы ғалымдар тарапынан ғылыми тұрғыда арнайы зерттеліп, анықталған емес.

Шындықты мойындаған жөн. Ертелі-кеш тарихқа аты мәлім болған кез келген көшкінші халықтың қай-қайсысының да тарихы тек әр кезде солармен байланысқа шыққан көрші отырықшы бір елдің жазба дерегіне іліккен күнінен ғана басталған. Бұған дейін олар қайда болды, не істеп, не қойды, оны түбірлей қаузап, мақсатты түрде зерттеу - бұрын да болмаған, қазір де жоқ, бұлай істеу жалпы дәстүрге енбеген. Бұл халықтардың бастау тарихы жан-жақты дұрыс зерттеліп, кімнің кім екенінің басы ашылып, анықталмағандықтан, олардың кейінгі тарихы да құрдымға құйылған судай, із-түзсіз жоғалып кете барады. Бұған «Ау, бұл қалай?» деп сұрау салып жатқан жан және жоқ. Айтылғанға айғақ ретінде, оқырмандардың өздері сараптап байқауы үшін, мысалға, сонау жадымыздан өшірілген есте жоқ ескі заманда терістіктен оңтүстіктегі ежелгі өркениет елдерінің жеріне әр кезеңде толқын-толқын болып құйылған шумер, хет, гиксос, этрускілер секілді тым ескі заманның ежелгі халықтарына қарағанда өзімізге біршама белгілі, азды-көпті дерегі бар деп есептелінетін кейінгі көшкіншілердің тарихтарын айтсақ та болады. Солардың кейбірінің ресми тарих дерегі бойынша жұртқа мәлім өмір сүрген кезеңдері мынандай:

Киммерийлер – х.э. дейінгі 1000 – 700 жылдар аралығы;

Скифтер – х.э. дейінгі 700 – 200 жылдар аралығы;

Сарматтар – х.э. дейінгі 200 – х.э. кейінгі 200 жылдар аралығы;

Ғұндар (*Сиуңнулар*) – х.э. дейінгі III ғасырдан – х.э. кейінгі I ғасырға дейінгі аралық;

Сиэнбилер – х.э. кейінгі I – II ғасырлар аралығы;

Готтар – х.э. кейінгі 200 – 370 жылдар аралығы;

Гунндар - х.э. кейінгі 370 - 454 жылдар аралығы;

Жыужандар – х.э. кейінгі 391 – 552 жылдар аралығы;

Түріктер – х.э. кейінгі 545 – 742 жылдар аралығы;

Аварлар – х.э. кейінгі 558 - 650 жылдар аралығы;

Еділ болғарлары – х.э. кейінгі 650 - 737 жылдар аралығы;

Печенегтер, торктар, берендейлер - х.э. кейінгі IX – XI ғасырлар аралығы;

Қыпшақтар - XI – XII ғасырлар аралығы...

Осылай жалғастыра беруге болады. Осылардың қай-

қайсысының да халықтық тарихының қайдан, қалай басталғаны және олардың кейін халық ретінде қайда кеткені жөнінде қазіргі бар ресми тарихтан ешқандай нақты мағлұмат таппайсыз. Өйткені олардың қай-қайсысы да белгілі бір кезеңде ғайыптан пайда болып, мынау Ұлы Дала кеңістігінде өз алдарына дербес іргелі мемлекет құрып, бірер ғасыр таласты-тартысты ғұмыр кешіп, содан кейін бейне «Мың бір түн» ертегісіндегі дию-перілер секілді жер бетінен ізім-қайым жоқ болады. Олар қайда кетті: көкке ұшты ма, жер жұтты ма, әлде табиғи бір апатқа ұшырап, қырғын тапты ма? Ол жағы - беймәлім, шешілмеген жұмбақ. Нақты жауап жоқ. Еш жерден өзара бір-біріне табиғи сабақтасып жалғаса дамып жатқан не ұрпақтар, не оқиғалар жалғастығын көрмейсіз, бары: бас-аяғы жоқ, үзік-үзік құранды деректер жиынтығы. Мұның өзі және отырықшы елдердің жазба мұраларына іліккендері жөніндегісі, ал ілікпегендерінің жалпы өмірде болған, болмағаны да белгісіз, атаусыз қала береді. Оны іздеуші де жоқ. **Осының бәрі адамзат баласы тарихының әу бастан тек еуропалық таным-түсінік негізінде жазылуының, еуропалық таным-түсінікке келмейтіндердің бәрін жабайылыққа жатқызуды әдетке айналдырудың зиянды зардабы болса керек.**

Осы зардаптың тауқыметін ерекше тартқан, әсіресе, түріктетес халықтардың тарихы. Әу бастан кімнің кім екені ғылыми тұрғыдан сараланып, жан-жақты зерттелмегендіктен, әлемнің ежелгі халықтарының бірі – осы түрік халықтары Орхон-Енесай ескерткіштері жазбаларының кіліті табылған кешегі күнге дейін, яғни ХІХ ғасырдың аяғына дейін ғалымдар тарапынан зерттеу нысанына айналмай, назардан мүлде тыс қалып келді. Ғылым адамзат баласының тектік құрамын: «еуропеоид», «монголоид», «негроид» деп үшке бөлгенде, түріктетес халықтардың осының монголоидына жатқызылуы да содан болатын. **Өйткені әлем ғалымдары ол кезде бүгінгі түріктетес халықтардың бәрін «моңғолтетес» деп ұғынып келді.** Сол себепті де олар осы моңғолдың өзінің түріктетес халықтардың бір бұтағы екенін білмеді, білгісі келген де жоқ. Жетілген ғылым жетістіктерінің нәтижесінде басқаша ойлай бастағанмыз тек қазір ғана. Оған дейін ресми тарих ғылымының түріктерді «христиан эрасынан кейінгі VI ғасырда пайда болған халық» деп танып, соны мойындатып келгені баршаға аян.

Алайда жекелеген ғалымдар тарапынан ғылымның бұл тұжырымына келіспеушілер қай кезде де болғанымен, ғылымға еркін араласқан саясат олардың үнін шығартпады, көпке естіртпеді. Сол

себепті айтылған ой айтылған жерінде, жазылған пікір жазылған жерінде қалып келді. Тек өткен XX ғасырдың аяғында генетика ғылымының соңғы жетістіктерінің бірі - ДНК тәсілі көмегімен жүргізілген зерттеулер нәтижесі олардың үнін естуге мүмкіндік берді. Сол ДНК генеалогиялық зерттеу қорытындысына жүгінсек, х. э. дейінгі 35-25 мың жылдар шамасында шығыс халықтарының әлі Q² мен R³ тектік тобына бөлінбей, бәрінің ортақ Р тектік тобында жүргенін айтады. Осыған қарап, сол кезде олардың тілдері де бөлінбеген, бәрі ортақ бір тілде сөйлеген деген тұжырым жасалады (*Клесов А.А. Үнді-еуропа мен түрік тілдері семьясының өзара қатынасындағы негізгі жұмбақтар және оны генеалогия ДНК-сы көмегімен шешуге талпыныс. парод 2 ру*). Ал бұл өз тарапынан бізге осы шыққан тегі ортақ, сөйлеген тілі ортақ Р тектік тобының құрамында жүрген халықтардың адамзат баласының бастау тарихына қатысы барлығын және олардың түріктестес халықтардан екенін білуімізге мүмкіндік береді. Өйткені осы Р тектік тобына жататындардың, яғни х. э. дейінгі 35-25 мың жылдар шамасында Беринг бұғазы арқылы Америка құрлығына өткен қазіргі америкалық үндістердің арғы ата-бабаларының түптегінің түріктестес халықтардан екенін Американың Калифорния университеті мен Ресейдің Вавилов атындағы генетика институтының ғалымдары генеалогия ДНК-сы тәсілі арқылы анықтап, ғылыми ортаны мойындатып отырғаны белгілі. **Мұның бәрі, сайып келгенде, ортақ бастау тарихымыздың адамзат ғұмырнамасының үш тағанының бірінсіз, яғни түрік халықтарының тарихынсыз жазылғанын көрсетеді.** «Әлем тарихының» (*«Всемирная история»*) ежелгі заманға арналған томдарында түріктестес халықтардың ата-бабалары жөнінде бір ауыз сөз айтылмауы соның айғағы. Қалай дегенде де, бұл ретте, қазіргі таңда жер бетінде «түріктестес» деп танылған халықтардың 130 миллионнан астам ұрпағы [2] өмір сүріп жатқаны да және олардың ғайыптан пайда болмағаны да шындық қой.

Біздің пайымдауымызша, **қазіргі ресми тарих ғылымының басты кемшілігі де, тарихшыларымыздың ең басты қателігі де осы түрік халықтарының тарихын әу бастан зерттеу нысанына айналдырмай, назардан тыс қалдыруынан басталады.** Адамзат

² Q -сібір халықтары мен моңғол тайпаларының шыққан тегін білдіретін тектік топ.

³ R - R1a және R1b тектік топтарының бірлестігін білдіретін тектік топ.

баласының ежелгі тарихының түріктес⁴ халықтардың тарихынсыз жазылуы - шындыққа, тарихқа жасалынған үлкен қиянат. Сондықтан қазіргі ғылым жетістігінің мүмкіндігін пайдаланып, жабыла еңбектеніп, қателікті түзеу, жасалынған қиянаттың зардабын жою бәрімізге ортақ парыз. Ол үшін, әрине, әуелі неліктен осылай болғанының себебін анықтап, біліп алу қажет.

Тарихшылардың мұндай қателікке ұрынуының басты себебі, бұрын да талай айтқанбыз, қазір де қайталап айтуға тура келеді, көшкінші халықтардың бәрін бірдей «жабайылар» деп есептеп, олардың тарихын зерттеусіз қалдыруынан; оны адамзат тарихының бір бөлегі деп қабылдамауынан; соның салдарынан түрік халықтарының тұтас тарихын төл болмысында танып-біле алмаудан өрбиді. Өйткені қазіргі тарихшылардың барлығы да түрік халықтарын, жоғарыда айтқандай, «х.э. кейінгі VI ғасырда Алтайда пайда болған жас халық» деп қана біледі. Соған орай олар «бұдан бұрын түрік халықтарының болуы мүмкін емес» деп есептеді. Тарихи сана солай қалыптасқан. Ресми тарих ғылымы солай мойындатқан.

Мұндай танымның «ғылыми» тұрғыда қалыптасуына қытайдың әулеттік шежірелерінің бірі – «Вэйшуда» жазылған: «көшкінші халықтардың «Тугю» деп аталған бір бөлігінің х.э. кейінгі 552 жылы Шығыста жаңа бір далалық мемлекеттің шаңырағын көтергені» жөніндегі деректің негіз болғаны белгілі. Ал XIX ғасырдың аяқ кезінде Дат ғалымы В. Томсен Орхон дариясы бойынан табылған тас жазудың (*«Күлтегін ескерткішіндегі жазудың. Қ.С.»*) кілтін тауып, оқығаннан кейін әлгі мемлекеттің қытайша берілген «Тугю» деген атауының **«Түрік» екені анықталып, әлем жұртшылығы сол арқылы орта ғасырда Шығыста «Түрік» деп аталатын бір халықтың болғанын, солардың өз алдына іргелі ірі мемлекет құрғанын білді.**

Осыдан кейін ғана барып, шығыстанушы ғалымдар Түрік мемлекетін ғылыми тұрғыда танып-білуге ден қойып, жабыла зерттеуге кірісті. Соның нәтижесінде тарихқа тұңғыш рет: **«Түрік халқы», «Түрік мемлекеті», «Түрік өркениеті», «Түрік жазуы»** деген секілді жаңа ұғымдар енді. Бұған дейін шығыстағы бұл

---

⁴ Бұл арада «түрік», «түріктес» дегендердің шартты атау екенін есте ұстаған жөн. Өйткені кезден кетіп, көңілден өшірілген ескі замандарда бұл атаулардың болғанын айғақтайтын әзірге нақты дерек жоқ. Бірақ, солай дегенмен, бүгінгі «түрік тілі» деп аталған тілмен сөйлеген адамдардың, тайпалардың, халықтардың сол ескі замандарда болғаны, өзгелермен бірге өмір сүргені кәміл және олардың бүгінгі «түріктес» деп аталатындардың арғы ата-бабалары екеніне де дау болмаса керек. Қ.С.

халықтар тек «монғолтектестер» деп танылып келсе, енді оларды «түрік-монғол халықтары» деп атау қалыптасты. Ресми тарих ғылымының түріктерді «х.э. кейінгі VI ғасырда Алтайда пайда болған жас халық» деген тұжырымды ғылыми айналымға енгізуі де, міне, осыдан кейін болған «жаңалық».

Бірақ қалыптасқан «дәстүр» бойынша: үшмыңжылдық жазба тарихы бар қытайдың жазба деректерінің бір де бірінде бұған дейін, яғни х.э. кейінгі VI ғасырға дейін еш жерде (*мейлі қытайша «тугю» деген атауымен болса да*) аты, ең болмаса, бір рет те кездеспейтін «түрік» деген халық қайдан пайда болды, қайдан келді, қалай келді, олар қытай шегарасында неғып жүр, бұлардың ата-бабалары кімдер еді?» деген мәселеге ешкім назар аударған жоқ. Өйткені ғылымға үстемдігін жүргізіп келген саясат солай болуын қалады. Алайда мұндай «ғылыми» тұжырымдама сол қалаудың құдыретімен ғылымға енсе де, кез келген сауатты сананы бәрібір қанағаттандыра алмағаны аян. Өйткені жер бетінде әр кезеңде әр түрлі тарихи-әлеуметтік жағдайларға байланысты жаңа мемлекеттердің пайда болып, өз алдына жеке шаңырақ көтеріп жататындығы өмірде бар шындық болғанымен, оны құрушылардың жаңадан пайда болмайтыны, оны мына жарық дүние дидарында бұрыннан тіршілік етіп келе жатқан адамдардың белгілі бір өкілдері құратыны ақиқат. Сол секілді VI ғасырда Шығыста «Түрік» атты әйгілі мемлекеттің іргесін қалап, шаңырағын көтергендердің де ғайыптан пайда болмағаны дәлелдеп жатуды керек етпейтін шындық. Олай болса, сонда бұлар кімдер? Бұған дейін қытай жазбаларында да, басқа дереккөздерінде де кездеспейтін «түрік» (*«тугю»*) атауы қайдан шықты? Ғылым үшін де, кейінгі ұрпақ үшін де бұл сұрақтарға нақты жауап берілуі керек еді. Бірақ, өкінішке қарай, оған жауап бермек түгілі, оны ескеріп, елеген де жан болған жоқ.

Қолда бар тарихқа жүгінсек, **далалықтар дәстүрі бойынша** жаңадан құрылған мемлекеттің аты әдетте сол мемлекетті құруға ұйытқы болған жетекші тайпаның атымен аталады. (*Мысалы, «Қырғыз қағанаты», «Ұйғыр қағанаты», «Түргеш қағанаты», «Қарлұғ қағанаты» деген сияқты*). Жаңа мемлекеттің «түрік» аталуында да осы дәстүр жалғасқан болар деуге, кейінгі зерттеулерден белгілі болғанындай, аталмыш Түрік қағанатын құрушылардың арасында мемлекетін және оның халқын «түрік» деп атауға негіз болды деуге мүмкіндік беретін түрік аттас не тайпа, не ру жоқ. Сондай-ақ көшкіншілер дәстүрінде сирек те болса кездесіп қалатынындай, ел

басшыларының бірінің есімімен аталған шығар дейін десең, тіпті, ол кездегі Түрік қағанаты басшыларының арасында да «түрік» есімді ешкім кездеспейді. Сонда орта ғасырда жаңадан құрылған осы мемлекет пен оның халқының түрік аталуына не себеп? Қандай тарихи негіз бар? Оларды сырттан ауып келген бөгде халық дейтін дерек тағы жоқ.

Бұл сауалдарға да қазіргі қолда бар ресми тарихта та жауап берілмейді. Туралығына жүгінсек, жауап болуы да мүмкін емес еді. Өйткені бұған дейінгі еуроцентризм ықпалында болған ғылым да, русоцентризмді өзек еткен советтік идеология да оған жауап іздеуді қажетсінбеді. Керісінше, қазіргі таңда түрлі мемлекет құрамында өмір сүріп жатқан түріктестес халықтардың өзінің түптегін танып, бірігіп кетпесі үшін түріктерді кеше пайда болған жас халық ретінде көрсетіп, олардың баяғы өздері қолдан жасап, «тігіп» берген «жабайылар» күркесінен шықпауына мүдделі болды. Сол мақсатта олар түрік халықтарының тұқымтегін анықтап, тарихын зерделеудің орнына, тіпті, әлгі «түрік» деген атаудың өзін түрлі құйтырқыға салып, құбылта бөлшектеп, халықтық атаудың (этонимнің) бірлікке, тұтастыққа ұйытар ұғымдық мәнін мейлінше әлсіретіп: «түрік», «түркі», «көк түрік» («турок», «тюрк», «тюркют») деп тәлімдеп жіберуге күш салды. Осы тәріздес ғылымға жат әрекеттердің салдарынан түрік халықтарының бастау тарихы зерттеусіз қалып, адамзат баласының ортақ тарихында жер бетінен із-түзсіз жоғалып, «ғайып болған халықтар» мен оқылғанымен кімнің мұрасы екені анықталмаған «танылмаған жазулардың» ұзақ тізбегі пайда болды. Шындығында бұл «ғайып болған халықтар» бүгінгі түріктестес халықтардың арғы ата-бабалары, ал «танылмаған жазулар» солардан қалған жазба мұралар еді (Бұған кейін арнайы тоқталамыз. Қ.С.). Осының бәрі, түптеп келгенде, бір түрік халықтарының ғана емес, бүкіл әлем халықтарының ортақ бастау тарихын қазіргі жетілген қоғамдық сананың талабына сай, дамыған ғылымның жетістіктеріне сүйене отырып қайтадан зерделеуді қажет етеді.

Шынтуайтқа келгенде, бұл бүгін ғана белгілі болып, айтылып отырған мәселе емес. Халықтануға қатысы бар ғылым салаларының кейбір маман ғалымдары бұдан бұрында әр кезеңде осындай ойлардың ұштығын шығарып, өз тұжырымдарын дәлелдер мифологиялық, археологиялық, лингвистикалық, этнографиялық, антропологиялық, тарихтық айғақтарды әрқайсысы өз мамандықтарына қарай әркез-әркез

алға тартып келгені белгілі. Бірақ, жоғарыда айтқанымыздай, ғылымға еркін араласып кеткен саясат олардың бұл ойларының ескерілуіне, ғылыми айналымға енуіне жол бермеді. Сондықтан олардың бұл ойларын ғылыми тұрғыдан таразылап, одан әрі қаузаған да ешкім болмады. Оны саясат ықпалындағы ғылым да керек етпеді. Біздің де әр кезде жазылған: «Алтын тамыр», «Көмбе», «Қазақтың қилы тарихы», «Қазақтар», «Ұлы қағанат», «Ежелгі түріктер», «Шығыстағы түріктер», «Ортағасырлық түріктер», «Мыңғұл мен моңғол және үш Шыңғыс» секілді еңбектеріміз де осындай күй кешіп, осы бағытта айтылған жаңалықты ой-тұжырымдар ғылыми ортаның назарына ілікпей, ескерусіз қалды, «мәу» деген бір жан табылмады. *(Бұған, бәлкім, бұл еңбектердің тек қазақ тілінде жазылғаны да себепкер болған шығар. Өйткені Қазақстанда көне дәуір тарихын түбегейлі зерттеп жүрген білікті маман да жоқ қой. Қ. С.).* Бірақ, осылай екен деп, ізденісті тоқтатқымыз жоқ. Шамамыз келгенше ежелгі ескі заманның ескерусіз қалған тұстарына үңіліп, өткеннің шынайы болмысын танып-білуге аз да болса өзіндік үлес қосуды парыз деп білдік. Осы ниетімізге қарай, бір қуанарлығы, қазір ізденген жанға бағыт-бағдар берер мүмкіндіктер де туа бастады.

Бұл орайда, алдымен, бұрынғы моногенизм мен полигенизм жөніндегі ғалымдар арасындағы ұзаққа созылған таласты дауға генетика ғылымының нүкте қойып, адамзат баласының бір тектен жаратылғанын дәлелдеп, бүгінгі жер басып жүрген бүкіл адамзат баласының ең арғы түпкітегі бір жерде – Африканың күнгеі шығысында пайда болып, сол арадан өсіп-өніп, әлемнің әр тарабына тарағанын анықтағанын айтуға болар еді. Ал бұл өз тарапынан әу баста үйірлестік негізде өзара топ құрып, терімшілікті кәсіп еткен арғы ата-бабаларымыздың содан кейінгі сан мыңжылдықтар арқылы өрнектелетін ұзақ ғұмырының саналы адами бастауының осы бір өңірден басталып, кейін Жерорта теңізінің жағалауына қарай өркен жайғанын пайымдауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты олардың бір-бірімен қарым-қатынасын қамтамасыз еткен тілдік қорының алғашқы негізі де осы өңірлерде қаланып, аталық-әулеттік негізде қалыптасқан рулық-тайпалық жүйенің тұсауы да осы Жерорта теңізінің төңірегінде кесілген деуге негіз бар. Ал эволюциялық даму барысында осыдан кейін рулық, тайпалық бірлестіктердің пайда болып, олардан ретті кезегімен бектіктердің, хандықтардың, қағандықтардың, ұлыстардың, ұлығ ұлыстардың *(кінәздіктердің, қала-мемлекеттердің, корәлдіктердің, патшалықтардың, империялардың)*

құрылғаны және олардың бұған жеткенше қилы-қилы оқиғаларға толы бірнеше бірігулер мен ыдырауларды бастан өткеру арқылы талай мыңжылдықтардың асуынан өткені тарихтан белгілі.

Бір негізден жаралып, шартарапқа өркен жайған адамзат баласының бұлайша түрлі иеліктерге бөлінуі, соның нәтижесінде бір-бірінен оқшауланып, жеке-жеке өмір сүрулері - оларды бірте-бірте әуелгі тектік тұтастығынан ажыратып, бөлініп барып, кейінгі бауыр басқан жерлерінің табиғатына, ауа райына, соған бейімделген күнкөріс кәсібіне қарай өзіндік өмір сүру салтын қалыптастырған түрлі халықтардың пайда болуын қамтамасыз еткені сана мойындар шындық. Бұл, өз тарапынан, олардың түп бастаудағы тіл ортақтастығына да елеулі ықпалын тигізіп, түрлі өзгерістерге ұшырау арқылы қалыптасқан әр халықтың өзіндік тілін өмірге әкелгені тағы аян. Қазіргі таңдағы жер бетінде өмір сүріп жатқан сан алуан халықтар мен олардың тілдері - табиғи-тарихи жағдайларға қарай пайда болған сол өзгерістердің бүгінгі жемісі.

Адамзат баласының кіндік кескен өңірінен өсіп-өніп, жан-жаққа таралу үдерісі – бір бағытта, бір қалыпта өтпегені де түсінікті. Сан мыңжылдықтар ішінде сан қайталанған бірігулер мен ыдыраулар, басқыншылық соғыстар мен әйгілі қоныс аударулар тудырған сапырылыстар бұған өз ықпалын тигізіп, өз түзетулерін енгізіп отырғаны және шындық. Бүгінгі «түріктекес» деп танылған халықтардың ата-бабаларының да осындай өзгерістерге толы соқтықпалы соқпағы көп ұзақ жолды бастан өткергені даусыз. Біздің міндет – түрік халықтары жүріп өткен осы ұзақ жолдың тарихын мүмкіндігінше өз болмысында танып-білуге ұмтылу болмақ.

Солай дейтұрғанмен, түрік халықтарының бастау тарихын адамзат баласының бастау тарихымен сабақтастырып, тамырластыра тарату да, оған тарихи санасы басқаша қалыптасқан бүгінгі оқырманды сендіру де оңай шаруа емес екені анық. Айтқандарына айғақ, көнелікке куәлік талап етіледі. Қиындық та осында. Өйткені естен өшкен ескі замандар оқиғаларының шындығын алға жайып көрсетер қолымызда көшкіншілердің өзінен қалған жазба деректер де, айғақ етіп алға тартар материалдық мұралар да жоқтың қасы.

Бірақ, соған қарамастан, ізденгеннің ізгі ниетін жүзеге асыруға көмегі тиер, білімді зерденің талдап тануына талшық етуге мүмкіндік берер мағлұматтардың ұшырасып қалатынын да жоққа шығаруға болмайды. Бұл ретте ел жадында жатталып, ұрпақтан ұрпаққа ұласып, кейінгіге жеткен әр халықтың өз ауызша тарихының, мифтік әңгімелер

мен аңыздары дерегінің, тілдік мұралардың, археологиялық қазба материалдардың берері аз емес. Тек соны сараптай білер сана, көре білер көкірек көзі болсын деңіз. Бұл ретте, ең бастысы, зерттеушінің де, оқырманның да қалыптасқан қағидалар шектеуінен шығып, «түріктердің де ежелгі халық болуы мүмкін-ау» деген ойды бір сәтке болса да санасына қонақтата алуы шарт. Олай болмаған күнде «түріктердің х.э. кейінгі VI ғасырдан бұрын болуы мүмкін емес» деген санада қалыптасқан соқыр сенім жоқты табуға, барды көруге жол бермейді, ескі сүрлеуден шығармайды, айтқаныңды қабылдауға мүмкіндік бермейді.

Осыған орай, неге болсын тек экономикалық пайдалылығы тұрғысынан қарап, «уақыт–алтын» деп есептелінетін мына қарбаласы мол қауырт заманда тарихты өздері танып, түсінуге мүмкіндігі аз оқырманға осы бағытта алда айтылар ойларымыздың төбеден түскендей тосындық танытпауы үшін, оларға, алдымен, тарихи деректерге дендеп, оларды талдамас бұрын ежелгі дүниенің ескі карталарын зерделей қарап, ондағы байырғы өркениет ошақтары орналасқан өңірлердегі белгіленген елдік атаулар мен жер-су атауларына байыптай назар аударуды ұсынар едік. Сонда олар әлгі атаулардың (*этнонимдердің, топонимдердің, гидронимдердің*) арасынан толып жатқан таза түріктік ұғымдағы атауларды өз көздерімен көрер еді. Көрген соң, сөз жоқ, «ау, көне заманда түріктер болмаса, сонау христиан эрасынан бұрынғы төртмыңыншы-үшмыңыншы жылдарда Оңтүстік Еуропа, Египет, Алдыңғы және Кіші Азия жерлерінде бұл атаулар қайдан пайда болған» деген ойға қалайда кідіріс табар еді. Әсіресе, адамзат баласы салған қалалардың ең көнесі деп танылған екі қаланың бірдей «Йер-қон» (*«Жерге қон»*) аталуы және оның біреуінің көне Палестина жерінде, екіншісінің Африкада, атақты Ніл дариясының орта ағысында (*ертеде гректер Египетті жаулап алғаннан кейін бұл қала «Йерқонполь» аталған. Қ.С.*) орналасқанына қарамастан, аттарының сонау Шығыстағы Алтай түріктерінің ата жұрты делінетін ежелгі «Ергене-қонмен» еншілес болуы – кім-кімді болсын нақты сендіріп тастамағанымен, «түріктердің ежелгі халық болуы да мүмкін-ау» деген ойды түсінуге біраз бейімдей түсері хақ. Ал мұның өзі тыңнан із салған зерттеушінің айтпағын түсінуге үлкен көмек болмақ.

Тек, осы орайда, ескерерлік бір жай бар. Ол - көне карталарда кездесетін түріктік ұғымдағы әлгіндей атаулардың бәрінің бірдей төл жаратылыс болмысын толық сақтау мүмкіндігінен айырылып, олардың

кейбірінің картаға түсіруші басқа тіл өкілдерінің тілдік мүмкіндіктерінің шектеулілігі әсерінен әр түрлі деңгейдегі өзгеріске (*транслитерацияға*) ұшырайтындығы. Бұл және басқа тіл өкілдерінің әдейі бұрмалаған менмендік қырсық-қыңырлығы да емес, тілдік ерекшеліктің салдары. Қолда бар ескі карталардың бәрі ежелгі грек, латын тілді ғалымдардан қалған мұралар. Түрік тілінің қорындағы сөздерді өзіндік төл болмысында, бұзбай, өзгеріске ұшыратпай дәл беруге бұл тілдердің мүмкіндігі жоқ. Өйткені ежелгі грек алфавитінде барлығы – 24 әріп, латында – 23 әріп қана болған (*Н. Ю. Дроздов*). Ал түрік тіліндегі сөздердің мағынасын бұзбай дәл беру үшін одан екі есе көп әріп керек (*мысалы, қазіргі қазақ тіліндегі қолданыстағысы – 42 әріп*). Сондықтан көне грек тілділер де, көне латын тілділер де естіген түрік сөздерін өз тілдерінің дыбысталу (*графемалық*) мүмкіндігі аясында беруге мәжбүр. (*Мысалы, ежелгі тұр тайпа бірлестігі халықтарының «Тұрұя» қаласын «Троя» деп, болмаса қытайдың «Жыу» әулетін «Чжоу» деп беретіндері сияқты. Қ.С.*)

Біз бұған дейінгі еңбектерімізде түрік халықтарының кеше пайда болған жас халық емес, адамзат тарихының бастауында тұрған ежелден бар, көне халықтардың бірі екенін халықтың өзінің ауызша тарихы мен ресми тарихтың деректерін салыстыра зерттеп, олардың нәтижесін жекелеген зерттеуші ғалымдардың ой-тұжырымдарымен сабақтастыра саралай отырып дәлелдеуге күш салғанбыз. Ал бұл жолы зерттеу арнасын ежелгі дүние адамдарының танымымен еншілесіп жатқан ауызша тарихтың күрделі бір саласы - мифологияға қарай бұрып, ойымызды бірыңғай тек соның деректері арқылы негіздеп көрмекпіз. Алғысөзді алыстан орағытып, қазымырлана тәптіштеп ежіктеуіміздің себебі де осыған байланысты болатын. Өйткені біздің бүгінгі түсінігіміз де: «миф» дегенді шындыққа жатпайтын, ойдан шығарылған қиял-ғажайып аңыз-әңгіме, ертегі деп білеміз ғой. Сондықтан да осы күні біреу орындалмайтын істі, ақылға сыймайтын сөзді айтып жатса, оны «мынауың миф қой» деп тиып тастап жатамыз. Бірақ, бұл - мифтің болмысына бойламаған үстірт түсінік. Шын мәнінде «миф» деген кәдімгі осы күнгі түсініктегі «сөз», «әңгіме», «аңыз» деген ұғымдарды білдіретін гректің сөзі, грекше: «*mythos*» дейді [3]. Сонда миф дегеніміздің төл мәні ежелгі дүние халықтарының өзіндік дүниетанымын танытар аңыз-әңгіме дегенді білдірмек. Мұны одан әрі тарата айтсақ, миф - ғаламның жаратылуы туралы, табиғаттың тылсым құбылыстары туралы, құдайлар мен аты аңызға айналған ерен батырлар туралы мәлімет беретін ежелгі

замандардан жеткен кәдімгі бүгінгі түсініктегі аңыз-әңгімелер болып шығады. Ал «аңыз түбінде шындық бар» дегенді дана халық бекер айтпаған. Осы айтылғандарды ғылым табиғатына қарай бейімдесек, миф дегеніміз ежелгі дүние халықтарының кейінгі ұрпаққа қалдырған ауызша тарихы деген сөз. Ал мифология (грекше: *mythjlogia*) – сол ауызша тарих беретін әңгімелердің, деректердің жиынтығы. Сондай-ақ қазіргі таңда «мифология» – мифтарды оқытатын ғылыми пәннің атауы да [3, 317].

Шындығына келгенде, миф – жалпы тірліктің бастауы, танымның да, діннің де, ғылымның да негізі. Мифтік әңгімелерде адамда бәрі біртұтас, жан мен тән бір-біріне қарсы қойылмайды; парасат та, адамгершілік те, имандылық та, зерде де, сезім де – бәрі біртұтас, жіктелмеген. Жіктеу – ғылымға тән. Мифте адамды табиғатқа қарсы қою да жоқ. Мұнда өзара жарасымды үйлесім бар, шектен шығу жоқ. Әр нәрсенің шегін, мөлшерін білу бар. Сондай-ақ білімде бар жауыздық, мифтен аулақ. Бұрынғы өткен заман ақылмандарының ұрпаққа: «имансыз адамға білім беру – қылмыс», болмаса «тәрбиесіз берілген білім - адамның қас жауы» деп өсиет қалдырулары да содан болса керек. Адамзат баласының таным-түсінігі неғұрлым молайып дамыған сайын, ғылымы жетіліп жаратылыс болмысына тереңдеген сайын мифті тануға деген қажеттіліктің арта түсуінде де өзіндік заңдылық бар. Білім жолы күрес пен арпалысқа толы. Адам қажиды, шаршайды. Ал мифте бастау мөлдірлігі жатыр, адалдық, тазалық бар.

Ежелгі дүние адамдарынан бүгінге жеткен «миф» деп аталатын аңыз, әңгімелердегі қазіргі сауатты жұртты сендірмейтін бояулар: қиял-ғажайып нанымсыз оқиғалар, толып жатқан құдайлар мен құбыжықтар кейін қосылған. Бұлар – ежелгі алғашқы қауымдық құрылыс адамдарының өз ортасынан екшеліп оқшау шыққан, тумысынан ерекше қабылеті бар: абыздар (*жрецтер*), ақындар, бақсылар, көріпкелдер секілді жандардың қиялынан туған жасанды қоспалар. (Мысалға, ежелгі грек ақындары: *Гесиод пен Гомердің шығармаларынан ғана ондайлардың талайын көруге болады. Қ.С.*). Көне заманның жеті білгірінің бірі Платонның: «Ақындар, егер ол шынымен ақын болса, бәдік ақыл айтып уақытты алмай, мифтер туғызуға тиіс» деуі де осындай жайларды білгендіктен шығар.

Біздің пайымдауымызша, алғашқы адамдар өздерінің эволюциялық даму жолының бастауында басқа да жан иелері секілді тек күнделікті тірліктің қамымен ғана болған. Олардың ол кезде

құдайлармен де, басқа толып жатқан құбыжықтармен де шаруасы болмаған. Соған орай олардан қалған әңгіменің негізгі арқауы да сол күнкөрістен, соған қатысты таным-түсініктің төңірегінен әріге ұзамаған. Тек кейін барып, бірте-бірте еңбек құралдары жетіліп, күнкөрістің терімшіліктен басқа да көздері ашыла бастаған кезде бұған дейін артықшылықта болып келген дене күші енді бәріне икемді сана қуатына жол беріп, ақыл алға шыққан кезден бастап жаратылыс табиғатынан ерекше қабылетке ие кейбір ақылды жандар төңірегіндегілерінің табиғатпен күрестегі дәрменсіздігіне куә болу арқылы оларға көмектесу мақсатында өздерінің қиялдарына ерік беріп, жақсылығына медет берер, жамандығына жазалар – түрлі құдайлар мен құдырет күш иелерін ойлап тапқан және оларды кейін өздерінің жеке басының мүддесіне пайдаланудан да қашпаған. Көне замандарда жоғары билік тізгініне қол жеткізгендердің өздерін әрі патша, әрі құдай етіп көрсетулері осының айғағы. Бұлардан өз мүмкіндіктеріне қарай абыз-әулиелер де тыс қалмаған *(кейін бұлар жайында арнайы сөз болады. Қ.С.)*.

Алғашқы адамдар осылайша бүгінгі түсініктегі өздерін жаратқан Бір Жаратушыны танып, білуден көп бұрын өз қиялдарынан туған әртүрлі құдайларды өмірге әкелген. Бірақ әлемді Жаратушы Жалғыздың жасампаздық құдыреті адамда болмағандықтан, олардың қиялдан туған құдайлары іс-әрекетімен көп жағдайда кәдімгі қарапайым пенделердің көшірмесіне айналып жатады: адамша күліп-ойнайды, біреулерге ашуланады, біреулерге жаны ашиды, біреулерге ғашық болады, біреулерді жазалайды, өзара жанжалдасады. Адамдар, тіпті, құдайлардың әрекетін дамытуда кейде қиял мүмкіндіктері жетпей, тығырыққа тірелген кездерінде, бұған дейін «ешқашан өлмейді, мәңгілік» деп мойындатып қойған құдайларын қарапайым пенде құсап өлтіре де салады. Грек мифологиясындағы аспан құдайы Уранды баласы Кронға *(Кроносқа)* немесе осы Кронды баласы Зевске өлтіретіні секілді оқиғалар осы айтылғанға айғақ.

Қалай дегенде де, мифологияның адамзат баласын адамдық қалпынан тайдырмай, белгілі бір деңгейдегі өзіндік таным-түсінігімен ұзаққа созылған **тарихқа дейінгі кезеңнен** *(адам баласы жаратылғаннан х.э. дейінгі VIII ғасыр аралығы. Қ.С.)* аман өткізіп, **тарихтан кейінгі кезеңнің** *(х.э. дейінгі VIII ғасырдан кейінгі.Қ.С.)* бастауына, яғни терминдік тұсауын немістің философ ғалымы Карл Ясперс кескен **«кіндік уақытқа»** *(х.э. дейінгі 800-200 жылдар*

аралығы. Қ.С.) жеткізгені анық. «Кіндік уақыттың» қарсаңында әлем халықтары ежелгі адамдардың қиял туындысы – көп құдайдан жалығып, оларға деген сенімін жоғалтып, рухани сырқатқа ұшырай бастаған кезде заманы тудырған пайғамбарлар мен ақылмандар өздерінің даналық танымдарымен жершарының әр тарапынан бір кезеңде оларға көмек қолдарын созды. Бір ғажабы, олар өзара байланысы жоқ, бір-бірінен шалғайда жатқан өңірлерден шыққан әр халықтың өкілдері еді. Солардың терең танымы мен ерік-жігерінің нәтижесінде: Қытайда – кунфузышылдық (*кунфуцианство*) мен даосизм; Индияда – индуизм мен буддизм; Таяу Шығыста – монотеизм; Еуропада – гректік рационализм секілді жаңа діни жүйе пайда болды. Бұл жаңа діни ілімнің әр жерде бір кезеңде («кіндік кезеңде») жарыса өмірге келуі сол заманның нақты тарихи тұлғаларының, мысалы, Иудейде – х.э. дейінгі VIII-VI ғасырлардағы атақты пайғамбарлардың; Индияда – упанишад жасаушылар мен Будданың (*х.э. дейінгі 563-485 жж.*); Қытайда – Конфуций (*х.э. 551-469 жж.*) мен Лао-зының; Ежелгі Грецияда – х.э. дейінгі V ғасырдағы трагедия авторларының, Сократтың (*шамамен: 470 – 399 жж.*), Платонның (*х.э. дейінгі 427-347 жж.*) және Аристотельдің (*х.э. дейінгі 384-322 жж.*) есімдерімен байланыстырылды. Бұлардың бәрінің діни ілімінде өзара үндескен танымдық ортақтастық бар болатын. «Мифтің қысқаша тарихы» атты кітапшаның авторы Карен Армстронг атап көрсеткеніндей: «Все они характеризуется обостренным осознанием страданий как неотъемлемой части человеческой жизни, и все ориентированы на развитие более одухотворенной религии, на столь сильно зависящей от внешней обрядовости. Все они опираются на новаторские представления о личной совести и морали: тщательного выполнения традиционных ритуалов недостаточно, следует также относиться с уважением к своим ближним. Все основатели новых религии осуждали насилие и проповедивали сострадание и справедливость. Они учили своих последователей искать истину в себе, не полагаясь на слова жрецов и религиозные авторитеты. Ничто не следует принимать на веру; все нужно подвергать сомнению; старые ценности подлежат критическому пересмотру. И одной из областей, требующих переоценку, разумеется, оказалась мифология» [4, 90].

Біз бұл еңбегімізде зияткерлік, рухани-әлеуметтік өзгерістер төңкерісін жасаған «кіндік уақыт» ғұламаларының осылайша қайта пайымдауларынан өтіп, кейінгі заманға екшеліп, іріктеліп, сүзгіленіп

жеткен мифологияның танымдық толғамдарының тілдік, тарихтық деректері арқылы адамзат баласының ресми ортақ тарихындағы түрік халықтарының ғұмырнамасының х.э. кейінгі VI ғасырдан басталуының дұрыс еместігін, олардың атамзаманнан бері бар, ежелгі көне халықтардың бірі екенін дәлелдеуге талаптанып көрмекпіз. Ондағы мақсат - тек түріктанушылардың ғана емес, бүкіл тарихшылар қауымының адамзаттың ортақ бастау тарихын бүгінге дейін түрік халықтарының тарихынсыз, сыңаржақ түсінікте жазып келген қателіктеріне жалпы жұртшылық назарын аудару. Ал шала, сыңаржақ түсініктің ешқашанда толық шындықты таныта алмасы белгілі. Бүгінгі генетика ғылымының соңғы жетістігі – ДНК зерттеулерінің қорытындысы «адамзат баласының түпкі ататегінің алғаш кіндік қаны тамған атажұрты» деп көрсеткен - Африка жерінде сонау есте жоқ ескі замандарда өзгелермен бірге түрік халықтарының ата-бабаларының да өмір сүргеніне, олардың соған айғақ болар өзіндік өшпес із қалдырғанына миф деректері куәлік беріп жатса, ресми тарих қалыптастырған қасаң санаға аз да болса шындық сәулесі түсер ме еді деген үміт.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Захаров И.А. *Адам и Ева жили на Юге Африки*. Trud. Ru. №193. От 25. 10. 2002 г.
2. Гаджиев Н.Э. *Түрік тілдері*. Ас. 2002. 22-23-бб.
3. *Словарь иностранных слов*. М. «Русский язык». 1986. Стр. 317.
4. Карен Армстронг. *Краткая история мифа*. М. 2005. Стр. 90.